

Dilimizdə alınma söz kimi dəyərləndirilən türk mənşəli sözlər

Prof. Minaxanım Nuriyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Azərbaycan dili və onun texnologiyası kafedrası
e-mail: profptomris@gmail.com

Xülasə

Dillərin qarşılıqlı əlaqəsi özü dərin və zəngin əlaqələr nəticəsində baş verdiyindən millətlərin arasında saxlanan əlaqələr təbii olaraq söz mübadiləsinə də - dillərdən bir-birinə söz alıb verməyə səbəb olur. Bununla şübhəsiz, həmin dillərin söz xəzinəsi zənginləşir, dilin ifadəlilik imkanları artır güclənir, ümumi qrammatik quruluşu inkişaf edib sabitləşir, bir sözlə desək, dilin tərəqqisi və təkmilləşməsində bu proseslər hər zaman öz müsbət nəticələrini verir. Beləliklə, dillərin qarşılıqlı münasibətlərinin nəticəsi olaraq dilimizə 19-cu əsrin ilk çağlarından başlayaraq Rus dilindən xeyli miqdarda sözlər keçmişdirsə də bu alınmaların müəyyən qrupunu xüsusi dəyər verdiyimiz *yeşik, kapot, jilet, yubka, fata, tarakan, katorqa, şayka, kalpak, yoğurt, şapka, barak, baydarka, tesma, taran, piroq, ulan, julik, uraqan, kurqan, bayar, balvan, tamojna* və s. sözlər – mənşə etibarı ilə Türk dillərinə məxsus təşkil edir. Bu məsələ ilə bağlı araşdırmalar sübut edir ki, bunlar qədimdən rus dilinə keçmiş, mənbə dildə isə unudulmuş sözlərdir. Beləliklə bu qəbildən olan türk kökənli vahidlər hazırda işlək söz olaraq hər iki xalqın müştərək leksikonunu təşkil edir və alınma söz yox, dilimizin öz sözləri kimi qiymətləndirilməlidir.

Açar sözlər: alınmalar, türk dilləri, dil əlaqəsi

Слова турецкого происхождения, которые в нашем языке
считаются производными

Проф.др. Минаханум Т. Нуриева
Азербайджанский Педагогический Государственный Университет
Профессор кафедры Азербайджанского языка и его технологий

Резюме

Поскольку взаимодействие языков само по себе является результатом глубоких и богатых отношений, отношения поддерживаемые между

народами, естественным образом приводят к обмену словами – обмену словами с одного языка на другой. Несомненно, словарный запас этих языков обогащается, экспрессивный потенциал языка увеличивается и усиливается, общая грамматическая структура развивается и стабилизируется, словом, эти процессы всегда дают положительные результаты в прогрессе и совершенствовании языка. Таким образом, в результате взаимодействия языков с начала 19 века в наш язык перешло большое количество слов из русского языка которой мы придаем особое значение: *яшик, капот, жилет, юбка, фата, таракан, каторга, шайка, барак, байдарка, тесьма, таран, пирог, улан, жулик, ураган, курган, бояр, болван, таможня* и так далее слова - принадлежат к тюркским языкам по происхождению. Исследования по этому вопросу доказывают, что это слова, которые давно являются частью русского языка, но забыты в исходном языке. Таким образом, слова турецкого происхождения такого рода теперь образуют общий лексикон обоих народов и их следует рассматривать как наши собственные слова, а не как производное слово.

Ключевые слова: производные слова, турецкие языки, языковая связь

Words of Turkish origin valued as foreign words in our language

Professor. Minaxhanim Nuriyeva
Azerbaijan State Pedagogical University
Professor of the Department of the Azerbaijani
language and its technologies

Summary

Since the interaction of languages itself is the result of deep and rich relations, the relations maintained between nations naturally lead to the exchange of words - the exchange of words from one language to another. Undoubtedly, the vocabulary of these languages is enriched, the expressive potential of the language is increased and strengthened, the general grammatical structure is developed and stabilized, in short, these processes always give positive results in the progress and improvement of the language. Thus, as a result of the interaction of languages, a large number of words from the Russian language have passed into our language since the early 19th century. *yeşik, kapot, jilet, yubka, fata, tarakan, katorga, şayka, kalpak, yoğurt, şapka, barak, baydarka, tesma, taran, piroq, ulan, julik, uragan, kurgan, bayar, balvan,*

tamojna etc. words - belong to the Turkic languages by origin. Research on this issue proves that these are words that have long been translated into Russian and forgotten in the source language. Thus, units of Turkish origin of this type now form a common lexicon of both peoples as a working word, and should be considered as the words of our language, not as derived words.

Key words: foreign words, Turkish languages, language connection

Aktuallıq. Türkoloji tədqiqat sahəsində Şərqi Slavyan dillərindəki türk mənşəli sözlər mövzusunda müəyyən qədər iş görülmüşdürsə də, lüğət və dərsliklərimizdə başqa dillərdən (əsasən Rus dilindən) alınmış sözlər olaraq əks olunan Türk mənşəli bəlli miqdarda sözlərimiz belə araşdırmalardan kənar qalmış, öz dəyərini almamışdır. Bunlar Rus və digər Şərqi Slavyan xalqlarının dillərindəki qədim Türk alınmalardır; keçdikləri dildə uzun əsrlər boyu işlənsələr də, mənbə dillərdə unudulub getmişlər. Bu qəbildən olan sözlər zaman keçdikdən sonra dönüb təkrar mənbə dillərdə işləndiyində bu kəlmələr Rus dilindən alınma sözlər olaraq dərk edilməkdədir. Məqaləmiz ciddi məsələ sandığımız bu mövzunun həllinə həsr olunmuşdur.

Annotasiya. Dilimizdə əsasən Rus dilindən alınmış sözlər olaraq təqdim olunan şayka, kapot, katorqa, türmə, yeşik, yoğurt və s. kimi bir çox Türk mənşəli sözlərin əsil təbiəti üzə çıxarılıb araşdırılmış, rus bədii dilindən seçilmiş nümunələrlə əsaslandırılmışdır.

Metod. Məqalə müqayisəli-təsvir metodu ilə hazırlanmışdır

Giriş. Türk və Şərqi Slavyan xalqları uzun əsrlər boyu bir dövlət tərkibində və ya başqa şəkildə deyilsə, orta, ümumi sərhədlər daxilində yaşadıklarından bu xalqların dilləri müxtəlif dil ailələrinə mənsub olmalarına rəğmən biri digərinə güclü təsir etmişdir. Hətta, müəyyən bir dövr Türk dillərinin təsiri, daha sonrakı başqa bir çağda isə Slavyan dillərinin təsiri üstün olmuşdur. Lakin özlüyündə siyasi şərtlərlə və bir sıra ekstralinqvistik səbəblərlə əlaqədar sanılan bu təsirin nəticələri həmişə əhəmiyyətli olmuşdur. Və istər ümumi dilçilikdə, istərsə də türkoloji araşdırmalar sahəsində gözə dəyən uğurlar bu əlaqələrin nəticələri ilə bağlı olmuşdur. Bunlarla yanaşı çox təəssüf ki, qədim və daimi xarakterli Türk-Rus əlaqələri hər zaman gedib hökmən etnos və etnogenez bəhsinə çıxdığından yaxın zamanlara kimi isə bu şərtlər gözə dəyən vurulmuş, bu mövzular isə yasaq sayılaraq üzərinə tabu möhürü basılmışdır.

Dillərin qarşılıqlı əlaqəsinə yalnız Şərqi Slavyan dillərinin (ən çoxu Rus dilinin) Türk dillərinə, o cümlədən dilimizə təsiri araşdırılırdı. uzun zaman

aparılan belə araşdırmaların- “birtərəfli” yanaşmanın nəticələri həmişə ağır olmuşdu. Məsələn, sırf Türk mənşəli olan onlarla sözlərimiz ictimaiyyətimizə alınma söz olaraq qəbul edilməkdə, hətta lüğətlərdə, dərsliklərdə bu şəkildə əks olunmaqdadır. Aşağıda bu qəbildən örnək olaraq göstərəcəyimiz nümunələr:

-*yarlıq* (ярлык), *artel* (артел), *ura* (ура), *tabor*, “tabur” (табор), *katorqa* “katorqa” (каторга), *türmə* (тюрьма), *julik* (жулик), *manet* “manat” (монета), *akt* “əqd” (акт), *çek* (чек), *kiosk* “köşk” (киоск); *eralaş* (ералаш); *bayar* (баяр); *tarif* (тариф), *diva* “div” (дива), *maqazin* (магазин), *defilə* (дефиле), *kulak* “qolçomaq” (кулак) **sosial-inzibati**;

-*stəkan* (стакан), *balalayka* (балалайка), *bayan* “qarmon” (баян), *çamadan* (чемодан), *balvan* (болван), *xamut* (хомут), *barak* (барак), *kolenkor* “qələmkar”, “kalemkar” (коленкор), *najdak* (наждак), *yaşma* (яшма), *mazut* (мазут), *fitil* (фитиль), *naşatır* (нашатир), *admiral* (адмирал), *bardak* (бардак), *bardaçok* (бардачок), *baraban* (барабан), *karandaş* (карандаш), *qobur* (кобура), *tormoz* (тормоз), *yeşik* “yaşık” (ящик), *baydarka* (байдарка), *kuza* (кузов) **ev-yaşamla bağlı sözlər**;

-*kolbasa* (колбаса), *kalaç* (калач), *lapşa* (лапша), *piroq* “bürək” (пирог), *berqamot* “beyarmudu” (бергамот), *kefir* (кефир), *kuraqa* (курага), *yoğurt* (йогурт), *kaştan* (каштан), çiy börek (чебурек) **yemək-içki**;

-*tesma* “tasma” (тесма), *kalpak* əsli: *kablak* (колпак), *barxat* “burqat” (бархат), *kapot* (капот), *jilet*, “yelek” (жилет), *şuba* (шуба), *yubka* (юбка), *kofta* (кофта), *sarafan* (сарафан), *fata* (фата), *şapka* (шапка), *kabluk* (каблук), *çolka* (челька), *syurtuk* “sırtlık” (сюртук), **geyim əşyaları**;

-*kaban* “qaban” (кабан), *sevryuqa* “sivrik” (севрюга), *tarakan* (таракан), *sazan*, *sudak*, *kefal*, *pelikan* (*baklan/bağlan*), *sobol*, *kukuşka* **quş-heyyvan adları** və s. dilimizdə alınma sözlər (əsasən Rus dilindən) deyə təqdim olunduğu üçün bu mövzuda bəhs etməyi qərara aldıq.

Məsələnin əsil mahiyyəti bundadır ki, Rus və digər Şərqi Slavyan xalqlarının dillərindəki Türk dillərindən keçmiş qədim alınmalar keçdikləri dildə uzun əsrlər boyu işlənsələr də, mənbə dillərdə unudulub getmişlər və Türk kökenli olan bu sözlərin dilimizdə alınmalar kimi dəyərləndirilməsi də məhz bununla bağlıdır. Türk mənşəli belə sözlər ehtiyac üzündən yenidən, uzun fasilələrdən sonra dönüb təkrar mənbə dillərdə işlənsələr də bu kəlmələr Rus dilindən alınma sözlər olaraq dərk edilməkdədir (2. I-IV c.).

Müşahidələrimiz belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Rus sözlərinin dilimizə ölçüsüz, hüdudsuz axışı kimi qeyd etdiyimiz hadisənin geniş ictimaiyyət tərəfindən çox vaxt yanlış dəyərləndirilməsi davam etməkdədir. Bu təkcə bizim dilimizlə bağlı deyildir; məqamla bağlı konkret olaraq göstərə bilərik ki, Türk xalqları yaşayan böyük ərazilərdə, o cümlədən Türkiyə türkcəsində, habelə Anadolu canlı danışığında, Ahıska türklərinin, Qaqauzların, Balkan ölkələri türklərinin danışdığı dilində, eyni zamanda ədəbi dillərində tez-

tez rastlanan *topur* balta (топор), *çaşa* (kaca), *istikan*, *urra*, *korda* (горда/гурда), *koşara// kuşara* (qoyun ağılı), *taliqa* (teleqa, yaylı araba), *turma* (türmə, həbsxana), *vişne*, *yaşık* (meyvə saxlanan qutu, yeşik), *çulki*, *karantaş*, *mazut*, *qayda* (haydı), *haydut* (гайдут), *julik*, “joluq, yoluq”, *kazaçok* (kazak rəqsi; qazağı), *kolaç* (kalaç “çörək, naxışlı bayram çörəyi”), *başnya* (“baş” sözündən, bürc), *bayan* “qarmon”, *burka* “bürüncək”, *karavay*, *kovrik* “kövrek”, *baranka* (qoç buynuzu şəklində qoğal), barxat “burqat” və s. kimi əsil Türk sözləri yanlış olaraq bəzi araşdırmalarda bu dillərə keçmiş Slav mənşəli sözlər kimi qiymətləndirilərək təqdim olunur (6, s.55-196; 5.(Hasan Eren Etimoloji lüğəti).

Müşahidələrimizə davam edək: İlk mənasınca Göy Türk kitabələrində, Uyğur mətnlərində və digər Türk bəlgə və lüğətlərində “xaqanın yazılı əmri; hökmdar fərmanı; buyruq, əmr” mənasında qullanan türkçə *yarlıq* termini (yar, yarmaq, təhlil etmək, hökm etmək; yarıqlamaq) bilindiği üzrə uzun müddət – 16-cı əsrin sonlarına qədər Türk və Moğol dövlətlərində istifadə edilməkdəydi. (1, s.91; 8, s.408) Qədim Rusda qanun, hüquq-mühafizə keşikçilərinə deyilən *eriqa* (ерыга), *yariqa* (ярыга), *yarijka* (ярыжка), yəni “əmr, sərəncam icra edənlər” köhnəlib dildən çıxsa da bir sıra emosional məqamda onlara müraciətlə bu arxaik sözdən istifadə edilməkdədir. (Məsələn: А я думаю , что они –то красноармейцы-то эти, и есть злу корень. Все ярыги, все разбойники. Бунин. Окоянные дни) Rus dilində qədim alınmalardan sayılan (1267-ci il (9,III.s.1600) belə “tərcümeyi-hala” malik sözümüz həm də geniş işlənmə imkanlarına malikdir: Öz həqiqi mənasında Rus dilində “yarlık” şəklində artıq yeni mənada – etiket, marka, yazılı qeyd (həqiqi mənada), həmçinin məcazi mənada möhür, simvol kimi başa düşülür. *Yarlık* vahidinin “reskript”, “etiketka” kimi sıxılmış rusca dar semantikasında işlənməsi (əşyanın, malın üstünə yapışdırılan və onun adını, miqdarını, hansı müəssisə və ya firmada buraxıldığını bildirən etiket) görünür, ilk dəfə gömrük təcrübəsi ilə əlaqədar yaranmışdı. Bu vaxt mallara xanın icazəsi ilə yarlaq yapışdırırdılar. Əgər Rus dilindəki *yarlık* sözünün bir çox məqamda işlədilməsini bədii dil materiallarında izləsək: Həqiqi mənada “etiket”: Ревизор ...достал пузырек ...наклеил **ярлычек** (Л.Толстой. “Анна Каренина”); elan, arayıq, divarlara yapışdırılan bildiriş: Почерк **ярлычка** ясно показывал мне, что комнаты отдает чиновник (Г.Успенский. “Остановочка”). Yarlık-qeydlər, not: Впрочем, господа, лучше потолкуем-те о деле: позвольте, мне представить вам маленький **ярлычок** (Писемский. “Комик”); Sıranı, növbəni bildirən vasitə kimi (dəyirməndə və s.) nömrə, nişan əvəzində: - **Ярлык** скоро? – спросил у стоявшего за весами (Шолохов. “Тихий Дон”) və s. *yarlıq* sözü ilə bağlı əlavə mənalardan nisbətən sonralar inkişaf etdiyini qeyd etməmiz lazım gələcəkdir. Bir də onu da deməliyə ki, artıq *yarlıq* dilimizə yenidən dönməkdə

“etiket” alınmasını yavaş-yavaş əvəz edən sözlərimizdən birinə çevrilməkdədir. (1, IV, s.544).

Bu qəbildən olan sözlərə bəzi hallarda fərqli yanaşma tərzini seçməyimiz lazım gəlir. Belə ki, Türk dillərindən çox erkən çağlardan Rus dilinə keçmiş və həmin dilin fonetik tərkibinə uymuş, bəzi hallarda isə mənası etibarlı ilə də dəyişən, fərqləşən sözlərin mənşəcə təhlil edilməsi məqsədəuyğun sayılmalıdır. Sözlərin mənşəyini araşdırmaq özlüyündə mühüm bir əhəmiyyət kəsb edir. Dilin lüğət tərkibindəki sözlərin mənşəyini öyrənmək lüğət tərkibinin zənginləşmə yollarını və üsullarını dərk etməyə şərait yaradır; sözün təbiətini tam bilmək ilk növbədə onun mənşəyini öyrənməyi tələb edir. Belə təhlillər zamanı xüsusən mənə dillə keçdiyi yeni dil mühitindəki fərqləri, oxşarlıqları müqayisə etmək məqsədilə bizim nəzər saldıığımız “qayıdış alınmalarla” (11, s. 51) iş asanlaşır. Bu zaman xüsusən fonetik fərqlərin çox olduğu təqdirdə hər iki tərəfdə – dillər arasındakı ənənəvi müqayisədən çox, qohum dillərdə həmin lüğəvi vahidin variantlılığına diqqət yetirmək lazımdır. Çünki bu bir sıra mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirəcəkdir. Məsələn: Dilimizdə Rus dilindən alınmalardan hesab etdiyimiz *piroq* lüğəvi vahidinin əslinə baxsan, Türk dillərindəki “börək, bürək” sözü ilə bağlı olduğu görülməkdədir. Lakin *piroq* (пирог) kəlməsinin fərqli fonetik tərkibi Türk dilləri üzərində araşdırma tələb edirdi. Müşahidələr göstərdi ki, söz məhz çuvaş dilindən (pürək) götürülmüşdür. Rus dilində yazılı mənbələrdə ilk dəfə 1193-cü ildən qeyd olunmuşdur (9, II. s.933) Çünki digər Türk dillərlə münasibətlərə nisbətən Slavyan dillərinin Çuvaş dili ilə daha erkən əlaqələrə malik olduğu məlumdur.

Türk sözünün fonetik-qrafik tərkibinə Rus dilində tanınmaz hala düşməsi faktları sayca bir neçə lüğəvi vahiddən o yana keçməmişdir. Lakin dediyimiz kimi, əslindən fərqli dərəcədə uzaqlaşmış sözləri bir çox hallarda təhlilsiz də müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Məsələn, Türk sözü hesab edilən *jilet* türk milli geyimi, həm qadın, həm də kişi “üst geyimi” öz əsasından xeyli uzaqlaşmışdır. Belə ki, bu Türk sözü (yelek) fransız dilinə keçmiş, onun hətta bu dildə 16-cı əsrin ortalarından istifadə edildiyi məlumdur; Avropanın geyim modasının nizamlayıcısı hesab olunan Fransada bu Şərqi geyim *yelek* təkmilləşdirilərək kişi kostyumunun bir elementinə çevrilmiş, buradan bütün dünyaya, 19-cu əsrin başlanğıcından isə Rusiyaya keçmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi *jilet* (жилет) Rus sözünün əsasında *yelek* (Qazax, Özbək, Qarapapaq dillərində *zelek*, çuvaş dilində isə *selek* (3, s.67-68) Türk sözü dayanır.

Yaxud, Rus dilindən alınma söz hesab olunan *stəkan* (stakan) “slindrik formalı şüşə qab” sözünü götürək. Türk dilləri üzərində aparılan müşahidələr bu qədim sözün Qazax, Çaqatay dillərində *tustağan*, *tosdağan*, *tostuğan*, *tostakan* “qab, piyalə, fincan” mənasında işləndiyinin (11, s.289) və 1356-cı ilə aid Rus dövləti fərmanlarında rast gəlinəndiyi göstərilir (9, I, s.715). Lap əvvəllər ağacdan yonulan üzəri naxışlı, bəzəkli bu qiymətli əşyanın şüşədən hazırlanması

nisbətən son dövrlərə aiddir. Rus dilinin hər bir dövründə geniş istifadə edilən sözlərdəndir; bu dilin formantlarını qəbul etməklə *stakan*(стакан), *stakaşka* (стакашка), *stakançik* (стаканчик), *polstakan* (полстакан) şəkillərində işlənməklə yanaşı çoxmənalılıq qazanaraq əlavə mənalarında da istifadə edilməkdədir. Oxşarlıq əsasında: At bəzəyi əşyası kimi: Убранство коня было самое простое, без украшения из золота и серебра: тонко выделенная, с дорожкой посередине, красная ременная уздечка, металлические, **стаканчиками** стремя и красный чепрак, виднеющийся из-под седла (Л. Толстой. “Хаджи Мурат”). Xüsusi sahəyə aid hərbi termin; artilleriya mərmisi, giliz: Иван Илич вошел в мастерскую, где работали прессы, формируя шрапнельные **стаканы** (А. Толстой. “Сестры”) Maraqlı hal bir də ondan ibarətdir ki, söz mənəbə dillərdən fərqli olaraq Rus dilində daha çox rişə salmış, istər ifadəlilik imkanlarını, istərsə də sözyaratma keyfiyyətini artırıb gücləndirmişdir. Bu mənada *stakançik* zəngçiçəyi qrupuna aid çiçək adını (sarmaşlıq çiçəyi) və “*stakançik*” deyərək bakala bənzər xüsusi bir göbələk növünün adını bildirir və s.(8, XII, s.208)

Dilimizdə son vaxtlarda görünən *yoğurt* (vurğunun ilk hecəda tələffüz edilməsi yanlışlıqdır) bütün təəccüblərə rəğmən Türk sözüdür; yoğurmaq (qarıxdırmaq, acıtmaq) feli əsaslı isimdir. Türk dillərində (türk, kır.-tat., azərb., noğay) bir-birindən fərqli olmayan şəkildə - yuğurd, yuğurt, yoğurd, yuvurt şəkillərində işlənir (11, s.428-429). Klassiklərimizin dilində, daha əvvəl isə KDQ-da rastlanır: ... əlin-üzün yumadan toquz bozlamac ilə bir küvələk **yoğurd** gəvəzlər, toyunca tıqa-basa yeyər (1 boy). Eləcə də əsrlər boyu Türk dillərində “şərəf və bir məmuriyyət ünvanı olaraq” bay+ar/ər qullanan (1, s.5) *bayar* Rus dilində cüzi fərqlə “boyar” işlənməsi üzündən (Rus dilində yeni xidmət edən dvoryanlardan fərqli olan qədim nəsilər boyar adlandırılırdı (4, I, s. 62; 10, s.87); dilimizdə də həmin şəkildə istifadə olunurdu. Bu da *bayar* sözünün dilimizə Rus dilindən keçməsinə olan inam səbəbindən idi. Rus dilində bu tarixi söz zəngin derivatları səbəbindən də diqqəti cəlb edir(бояр //боярин<барин, барыня, барчук; боярышня, боярка “şahka növü”). Bu da onun keçdiyi dildə mənəbə dildən daha artıq münbit şərait kəsb etməsini göstərir. Bunu Rus dilindəki baqatır, əski türk ünvanı baqatur(1, s.8; 3, s.68) olan lüğəvi vahidi haqqında da demək olar.

Qəbul etmək lazımdır ki, müasir dilimizdə bandit dəstəsi, cinayətkar qrup kimi mənalar daşıyan *şayka* sözünün tarixi çayka “çay gəmisini” adıyla bağlıdır. (4, IV.s. 82; 10. s. 406) Belə ki, qədim zamanlarda Türk flotunda ən yüngül gəmi tipinə *çayka-şayka* (чайка~шайка) deyilirdi və bu çaykalar ən çoxu sahil sularında və çaylarda üzməyə yararlı idi. Lakin yağmaçı Sarıqamış (Zaporojye) və Don kazakları çaykalarda – soyğunçu səfərlərə çıxdıqdan sonra bu ad mənasını dəyişməyə başladı. Belə ki, davakar və qənimət hərisi kazaklar belə gəmilərdə çaylarla Qara dənizə çıxır, sahilboyu üzərək Türk şəhərlərini talan

edirdilər. Rus dili lüğətində şayka məcazi mənada dəniz quldurları, daha sonra isə ümumilikdə qaçaq-quldur, eləcə də dələduzlar dəstəsi, cinayətkar qrup kimi metonimik keyfiyyətdə söz kimi sabitləşdi: Начальник **шайки** славился умом, отважностью и каким то великодушием (Пушкин. Дубровский); ... корыстолюбивая и безнравственная шайка литературная торжествует (Натан Эйдельман. “Пушкин”); Есть ли это “корпорация” правильная организованная законом дозволенная “артель” или мошенническая **шайка** (Чехов. Оскольки Московской жизни)

Rus və digər Şərqi Slavların dilində olan xeyli miqdarda Türk kökənli geyim adları arasında da mövzumuza yararlı örnəklərə də rast gəldik. Qədim geyim adı olan kapot (капотик, капотишка)“*kapot*” artıq özünün bu mənəsində köhnəlmiş olsa da bir çox terminoloji mənalarında çox fəal çıxış etməkdədir. *Kapot* qədim Türk dilində “əsgər bürüncəyi”; *şinel*” mənəsi daşımış, bu mənə ilə də bir çox dünya dillərinə, eləcə də ərəb, fransız, macar, sonra slavyan dillərinə də keçərək işlənməkdədir. Sözü birinci hecasının – kap (qab) hissəsinin digər sözlərlə də kap+ton “kaftan”, kab+luk, kapta~kopta “kofta”; kaplak~kalpak “kalpak” eyniliyi aydın duyulur. Macar, bolqar slovak dillərində də məhz başlanğıc şəkildə *kabat* işlənməkdədir. (7, s.51) Rus dilinə keçərək 19-cu əsrdən qadın üst geyimi kimi dəbdə olmuşdur. Маша окуталась шалью надела теплый **капот**, взяла в руку шкатулку свою... (Пушкин. “Метель”) *Kapot* “qaraq, qaramaq; örtmək, örtük” kimi mənalarıyla bir çox sözlərin yaranmasına kömək etməkdə, müxtəlif mexanizmlərin, maşınların, eləcə də təyyarələrin qoruyucu metal(habelə müxtəlif materiallardan) qapaqları, örtük mənəsində geniş işlənməkdədir. Nəticəsi, *kapot* sözünün iştirakı ilə onlarca termin yaradılmışdır. (8 s. V, 785-787) Beləliklə, kapot (kapat) alınma söz kimi yox, öz ana dilimizin bir zərrəsidir.

Rus, habelə Azərbaycan dilindəki geniş işlənmə xüsusiyyətinə malik olan *barak* Türk sözü elə Azərbaycan türkcəsinin özünə də yaxın anlayışdır. Dilimizdə barın(maq), bar(xana), bar(ı), bari(gah); coğrafi adlarımız içərisində Parağa (Ordubad r.), Göz Parağ (Zaqatala r.) yaşayış məntəqələri adları ilə yanaşı paraq hazırda müasir dilimizdə “tarla düşərgəsi, müvəqqəti ev, çavustan, dam” anlamına qədər öz mənəsində dəyişmələri əks edir. Demək, sadəcə yüngül fonetik fərqlər mövcuddur. Bu sözün Rus dili ilə bərabər fransız dilində də varlığı bir çox hallarda onun Türk mənşəyinə bir inamsızlıq yaratdığından ki, o, hətta fransız mənşəli Rus sözü hesab edilməkdədir (2, 1.220) Baraklar da rahatlığı nisbətən az, xüsusi memarlıq əlamətləri daşımayan, qısa müddətə tikilib başa gələn müvəqqəti ev mənəsinə gəlir. Göründüyü kimi bu sözlər arasında elə bir ciddi mənə fərqi nəzərə çarpmır.

Rus dilində “divardeşən qurğu, metal ucluqlu tir” mənəsini verən *taran* hərbi termininin Azərbaycan türkcəsində çoxdan öz tərkibinə müstəqilliyini itirən *dərbədağın* (*darmadağın*), *tar-mar* sözlərində ilk hecası yaşamaqdadır.

Rus dilində işlənən Türk mənşəli ilk hərbi terminlərdən olan bu söz Rus yazılı qaynaqlarında – ilk dəfə İpatov salnaməsində (1237) görünür (9, III. s.925) bir hərbi termini kimi köhnələn bu söz bədi dildə, tarixi mövzulara həsr olunmuş əsərlərdə çox işlədilir: Тщетны заграды, низринута стража; **Таран** стенабойный шпиг ворота (Жуковский). Qədim silah adı kimi tam arxaikləşən bu sözdən daha sonrakı dövrlərə məxsus bədi dildə sırf bənzətmə vasitəsi olaraq istifadə olunur: (Толпа) двигалась, точно чудовищный **таран** отступая и наступая... (Горький. Жизнь Клим Самгина). Bu sözün inkişafını tarixi planda izlədikdə artıq arxaikləşən bu kəlmənin əski mənasına uyğun olaraq yeni hərbi terminlər yarada bildiyinin şahidi olur: 1. Düşmən gəmisinə, habelə təyyarəyə, tankına zərbə vurmaq üçün döyüş maşınının (təyyarənin, gəminin) burnundakı deşici hissə, vint; habelə öz korpusu ilə düşmən təyyarəsinə vurulan zərbə, “taran etmə”; 2. Düşmən cəbhəsinin dərinliklərinə qədər paz şəkilli yarıma; bu əməliyyatı həyata keçirən zərbə qrupu və s. (8, XV. s. 112-113) Bu mənələrdə işlənən *taran* sözü hazırda işlək lüğəvi vahidlərdən biridir. Rus фамилиясы Taranov, Taranski və ayrıca balıq adı taran “qala divarı deşən” anlamli hərbi terminindən yaranmışdır.

Nəticə. Mənşə etibarlı ilə Türk sözləri olan bir çox lüğəvi vahidlərin mənə dillərdə Rus dilindən alınmalar kimi qiymətləndirilməsi hallarının müəyyənləşdirilməsi Rus dilinə keçərək işlənən Türk sözlərinin həqiqi kəmiyyəti və keyfiyyət göstəricilərini dəqiqləşdirməyə və Şərqi Slavyan dillərinin lüğət tərkibində bu sözlərin əhəmiyyətli mövqeyini aydınlaşdırmağa şərait yaradır. Eləcə də bu qəbildən olan Türk sözlərinin həmin dildə çox zəruri və işlək dil vahidləri olmaqla həm də Slav xalqlarının dillərində çox qədimlərdən işləndiyindən xəbər verir.

Ədəbiyyat

1. Abdulkadir Donuk. İdari-askeri ünvan ve terimler, İstanbul TDAV Yayınları, 1988
2. Azərbaycan dilinin izahli lüğəti (4 cildə), Bakı, Şərq-Qərb nəşr., 2006
3. Добродомов И.Г. К истории культурных терминов тюркского происхождения. – Советская тюркология, 1970, № 3, (с.67-70)
4. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка (в 4-х томах), М., Прогресс, 1986-1987
5. Hasan Eren. Türk dilinin etimolojik sözlüğü, Ankara, Bizim Büro basım evi, 1999 (II basqı)
6. Хейриyyə Süleymanoğlu Yenisoğlu. Tarix boyunca Slavyan-Türk dil əlaqələri. Fil. Elm. Nam. Alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş diss., Bakı, 1996
7. Одран М. Тюркские заимствования в словацком языке – Советская Тюркология, 1974, №4. (ст. 45-51)

8. Словарь современного русского литературного языка (в 17 томах). М.-Л., Изд. АН СССР, 1950-1965
9. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка (в 3-х томах), М., Книга, 1989
10. Шипова Е.Н. Словарь тюркизмов в русском языке, Alma-Ata, 1976
11. Zərinəzadə Н.Н. Fars dilində Azərbaycan sözləri, Bakı, Azərb. EA-nın nəşri, 1962